

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Веселина Димитрова Димитрова, редовен докторант към катедра „Археология“ при СУ „Св. Климент Охридски“ на тема „Погребални практики и съоръжения в Казанлъшката долина през късножелязната епоха“ с научен ръководител проф. д-р Тотко Стоянов

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по професионално направление 2.2. История и археология

от доц. д-р Милена Димитрова Тонкова, Секция за тракийска археология при НАИМ-БАН, член на Научно жури според заповед № РД 38-26/ 19.01.2023 г. на Ректора на СУ

Дисертацията на Веселина Димитрова е обобщаващ аналитичен труд върху погребалните практики през късната желязна епоха в Казанлъшката долина – един от районите на България с най-много паметници от епохата на разцвет на тракийската култура. Наличието на писмени свидетелства за исторически личности и събития от този период, многобройните теренни проучвания и големият интерес от страна на проучвателите през близо век е довело до натрупване на многобройни емпирични данни и анализи по отделни проблеми, огромен масив от информация, който досега не е бил цялостно анализиран. Едновременно с това, голяма част от информацията остава фрагментарна, неточна, непълно публикувана или непубликувана. Настоящата дисертация е пръв опит за събиране на тази значителна база данни, за нейното систематизиране, оптимизиране и актуализиране чрез постиженията на съвременните изследвания, за да се превърне в надежден извор за по-нататъшните проучвания на тракийската култура. Това прави темата на дисертацията актуална и дисертабилна.

Предложеният за защита дисертационен труд е резултат от дългогодишна събирателска и изследователска работа на автора по тази тема. Той е добре структурирано изследване в три, свързани помежду си части – аналитичен текст, каталог и приложения. Аналитичният текст от 377 стр. (от които 70 стр. научен апарат с над 900 заглавия) е организиран в осем глави, в които са включени Въведението и Заключение и пет основни глави, в които са представени елементите на гробните съоръжения и погребалните ритуали (некрополи, гробни съоръжения, допълнителни съоръжения и контексти, обреди, инвентар). В отделна глава некрополите са разгледани като елемент на селищната система от времето на траките в Казанлъшката долина, като е потърсена връзка с регистрираните досега селища от епохата. Каталогът от 474 стр. е сред най-важните постижения на дисертацията. Той включва обособени в 37 некропола или групи могили 164 гробни комплекса (каталожни номера), с цялата налична информация, включително графична и фотодокументация. Трябва да се подчертае, че в него е включена и първична информация за 60 непубликувани могили (голяма част от които от проучванията на Г. Китов през 1995 и 1996 г.), в резултат на упоритата изследователска работа на автора на дисертацията в научния архив на НИМ. Това е един от важните приноси на изследването.

Приложенията включват карти, аналитични таблици и други илюстрации към всяка една от главите и повечето от параграфите на дисертацията. Те визуализират приложените методи на изследване и илюстрират направените изводи, като едновременно с това са основен инструмент на анализа. В тях синтезирано са представени данните за видовете гробни или допълнителни съоръжения в могилните насипи, за ритуалните практики и инвентара. Разглеждането на гробните паметници като елемент от селищната система и предполагаемата им връзка с отделни селища, също е илюстрирано с изразителен картен материал.

Във Въведението (Глава I) ясно са формулирани целта и задачите на изследването. Негова цел е да се направи характеристика на погребалните практики и гробни съоръжения в Казанлъшката долина през късната желязна епоха, като се прецизира хронологията им и се проследи тяхната еволюция. Изпълнението ѝ преминава през качествено подобряване на изворовата база, като се компенсира, доколкото това е възможно, нейната фрагментарност, а често и противоречивост. Всички известни данни се систематизират в унифициран каталог. Представени са изследователските методи (картографски, типологически, статистически), чието използване е добре проследимо, както в текста на дисертационния труд, така и в приложенията. Очертан е териториалният и хронологически обхват на темата. Представени са известните писмени извори. Добре обоснована е дисертабилността на темата, чрез представяне на наличната информационна база и степента на проученост, необходимостта от систематизиране и обобщаване на огромния масив от информация.

В историографския преглед са обособени отделните етапи на проучванията на некрополите, преди и след откриването на Казанлъшката гробница и, съответно, на Севтополис, както и масираното разкопаване на некрополите в края на XX и началото на XXI в. Отразен е и съвременният етап на системни обходи и регистриране на паметниците, както и провеждането само на спасителни проучвания на могили. Очертани са основните посоки на търсене и приносите на различните автори в различни направления - изследването на монументалните гробни съоръжения и тяхната декорация, актуализирането на тяхната датировка, връзката на отделни значими паметници със Севтополис, погребалните практики и селищната система преди и след неговото съществуване. Деликатно, но ясно, авторът е очертал и една почти драматична картина на състоянието и степента на публикуване на проучените чрез разкопки паметници, немалка част от тях останали необнародвани. Много добре са обосновани проблемите на изследването, произлизащи от липсата на публикации, или на много често фрагментарната или противоречива информация за голяма част от проучените паметници, липсата на данни за гробния инвентар, което не позволява тяхното датиране. В дисертацията е заявен стремеж за преодоляване на ограниченията на тази изворова база.

Глава II е посветена на типологията и хронологията на некрополите, могилни и плоски. На територията на долината са обособени концентрации от могили, определени с необходимата уговорка като 37 могилни некропола. Накратко са представени тези в землищата на Шипка, Шейново, Ясеново, Хаджидимитрово, Крън и Мъглиж, около Тъжа-

Александрово-Габарево, в района на язовир „Копринка“ и др. Направени са наблюдения за броя и големината на могили в даден некропол, за начина на тяхното натрупване, за тяхната хронология, за съотношението между могили с данни за извършване на погребения и кенотафи или „празни могили“, както и хипотези за съществуването на могили без погребение. В анализа са включени актуализираните в последните години датировки на редица от тези знакови за тракийските погребални практики паметници, както и базова информация за паметници, които досега не са били обнародвани. Добавени са нови аргументи в подкрепа на все по-ясно налагащата се интерпретация на некрополите, включващи близки по време богати погребения, като фамилни некрополи на тракийски аристократи и връзката им с предполагаеми техни имена.

В Глава III е предложена класификация на различните гробни съоръжения. В 10 отделни параграфа е направена характеристика на различните категории паметници, свързани непосредствено с погребението. Тяхното териториално и хронологическо разпространение в рамките на Казанлъшката долина е изследвано и илюстрирано в приложенията чрез съответните карти и аналитични таблици. Част от гробните съоръжения (урни, площадки, клади, гробни ями, каменни могили) са разгледани като продължение на местни традиции, докато появата на зиданите гробове, саркофагите и монументалните гробници, като резултат от влиянието на погребалните практики на елита от Източното Средиземноморие. Съвременните достижения на българските и чужди учени в областта на гробничното строителство в Тракия са намерили място в анализа на монументалните гробници и на тези със стенна декорация, в частност, в текстовете за произхода и датировката на различните планови схеми, за установения превес на куполния план пред този с полуцилиндричен свод в долината и др. Отражено е предатирането в последните години на голяма част от представителните гробници (като Голямата Арсеналка, Шушманец и много други), традиционно датирани от своя проучвател в V в. пр. Хр., в периода от средата на IV – средата на III в. пр. Хр., период в който вече се поставят откритите тук 25 гробници. Удачно е предатирането и на погребението в могилата Вифор (№ 6) при Ясеново, поставяно по-рано в V в. пр. Хр. на базата на монети на Сараток, в късния IV в. пр. Хр., въз основа на анализа на останалия инвентар, сред който са и характерни за късния IV в. пр. Хр. накити и монохромна керамика с бриков цвят. Важно е уточняването на датировките на голяма част от други гробни съоръжения (каквото е случаят с VI.3 Илкова могила (№ 87); VIII.3. Радионова могила (№ 45); VIII.5 Богданова могила (№ 47); VIII.9 Станимирова могила (№ 20), при които наличието дори на една тухла в градежа, е указание за датировката им в ранната елинистическа епоха, когато се използва този нов за Тракия строителен материал. Интересен извод е направен по отношение на гробниците и зиданите гробове от секторни тухли, като са приведени аргументи за тяхната едновременност, въз основа на често синхронния инвентар.

Подобен е подходът при категоризирането на допълнителните съоръжения и контексти в Глава IV. Тук са коментирани често откриваните в насипите структури – площадки, ями, огнища, крепиди, каменни структури, следи от съпътстващи погребението действия или такива, свързани с поменални практики и други, свързвани с начина на натрупване и

укрепване на насипа на могилата или изграждането на гробното съоръжение. Тук прави впечатление анализът на каменните кръгове, използвани като крепиди, когато укрепват насипа, но и такива, формиращи вътрешни кръгове, очертаващи сакралното пространство. В заключителната част и на тази глава е направен анализ на разпространението им в рамките на долината.

Наред с предишните две глави, основна за проучването е глава V, в която е направен анализ на видовете погребални обреди, на тяхното пространствено и времево разпространение, на съпътстващите ги ритуални практики. Направени са важни заключения за доминиращия ритуал на трупополагане сред одриския елит. Отбелязано е, че двата ритуала – инхумация и кремация, се срещат в целия период, но през последния етап – III-II в. пр. Хр. кремацията доминира. В това отношение биха моли да се направят повече сравнения с други райони на Тракия, където се наблюдава същата картина, с цел да се коментират евентуални промени в етнокултурната характеристика на населението през този период. Принос на изследването е анализът на данните за практикуването на частична инхумация и частична кремация, както и за констатирания голям процент на кенотафите и могили с беден инвентар или без археологически следи, т. нар. празни могили. Изводите са интересни, подходът е критичен – дали този извънредно голям процент кенотафи (в близо 60 % от комплексите не са регистрирани човешки останки), документиран в долината, се дължи на вярванията и обичаите на траките или е резултат и от други обстоятелства – като ограбване в древността или по-късно, или като следствие от начина на проучване и документиране. Прави впечатление наблюдението за концентриране на данни за необичайните погребения в един от некрополите (Полигона), където редовните погребения са малко. Съществен принос на автора е изследването на следите от жертвени животни – коментирани са видове животни, мястото им в гробното съоръжение или извън него, могили с кенотафи с животински останки и др. Интересен е изводът за жертвоприношенията на коне и кучета като привилегия само на аристокрацията. Разгледани са съоръженията (тризни, ритуални площадки, огнища, есхари), следи от съпътстващите погребението ритуали - възлияния, ритуално хранене, жертвоприношения, действия с огън.

Гробният инвентар, основен извор за ритуалните практики и вярвания на древните траки, както и основен репер при датирването на съоръженията, е разгледан обстойно в Глава VI, като на отделните категории предмети са посветени осем параграфа – керамични съдове, метални сервизи, въоръжение, конска амуниция, венци, украси за тяло и дрехи, монетни находки и др. При работата с инвентара често има различни трудности и ограничения от оскъдните описания и недостатъчната графична и фотодокументация. Независимо от това, благодарение на доброто познаване и използване от автора на направените през последните години уточнения върху хронологията на всяка една от категориите предмети, много от датировките на известни монументални гробници и зидани гробове са прецизирани.

В Глава VII некрополите са разгледани като елемент на селищната система от късната желязна епоха от Казанлъшката долина, като е потърсена връзка с конкретни селища. За целта известната информация за укрепените и неукрепени селища е представена в

систематизиран вид с кратка анотация за регистрираните досега над 40 селища с различен характер – укрепени и неукрепени. Демонстрирано е критично отношение към данните, като е подчертано, че само на три от тях са проведени археологически разкопки – Севтополис, Крън, Тъжа (м. Атанасца), което ограничава възможността за корелация между селища и некрополи, дори когато са в непосредствена близост. Представени са основните изводи за динамиката на развитие на селищната система преди основаването на Севтополис, по негово време и след неговото загиване, като постиженията в тази област са надградени от автора с придобитата нова информация за датировката на редица паметници. Открити са данните за Севтополис и неговите могилни некрополи, за монументални, вероятно фамилни гробници, концентрирани в района на Шипка-Шейново-Крън, и предполагаемата им връзка с по-ранен от Севтополис значим център. Важно е наблюдението за съществуването на синхронен на Севтополис център с градски характер в района на Мъглиж и др.

В Заключението са представени в синтезиран вид основните изводи от дисертационния труд, като е следвана структурата на изложението. Формулирани са и бъдещите цели на изследването, които според автора трябва да бъдат насочени към пълноценно публикуване на досега откритите паметници, регистриране на нови и спасителни проучвания, там където има нужда.

Авторефератът от 59 страници текст, 11 карти и една аналитична таблица на могилите и техния инвентар следва структурата на дисертацията и представя пълно и обективно нейните основни резултати и постижения.

Направената автосправка на приносите е обективна. В нея е акцентирано на основните постижения на дисертационния труд.

Докторант Веселина Димитрова е автор на три публикации по темата на дисертацията (от които една в съавторство и една под печат), с което са изпълнени изискванията в този аспект.

В заключение може да се каже, че поставените цели и задачи в дисертационния труд са изпълнени: Видим е резултатът от положения огромен труд. Събрани и анализирани са всички достъпни данни за погребалните практики в района на Казанлъшката долина през късната желязна епоха, направени са задълбочени изводи за динамиката на тяхното разпространение и хронология, както и предположения за прилежащите им селища. В изследователския процес докторантът е преодолял редица трудности, произтичащи от огромния обем на информацията, съчетана в много случаи с несъвършенства на документацията или пълната ѝ липса. В справянето с тази изключително трудна задача Веселина Димитрова е демонстрирала високи професионални качества. Тя владее проблематиката и притежава необходимата упоритост в изследователския процес. Последователността ѝ в издирването, систематизирането на наличната, често твърде ограничена информация, добавянето на многобройни необнародвани досега паметници, заслужава адмирация. Изложението е добре структурирано, анализът е задълбочен и води до обосновани изводи. Езикът е ясен и точен, демонстрирано е владение на терминологията.

Предложената за защита дисертация има безспорен принос. Тя доказва полезността от подобни изследвания с фокус върху проблематиката на изявен селищен център от тракийската древност, известен от изворите и с многобройни археологически данни, какъвто е съществувал в Казанлъшката долина. Тази тема е намерила своя ревностен изследовател.

Въз основа на посочените достойнства на труда и на професионалните качества на неговия автор гласувам убедено „За“ присъждането на редовен докторант Веселина Димитрова Димитрова на образователна и научна степен „доктор“

София
9.04.2023 г.

Автор на рецензията:

доц. д-р Милена Тонкова